

Elektrik Piyasası: Nasıl Bir Değişim?

Barış Sanlı

4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu 10 yılı aşkın süredir elektrik piyasası sektörüne ve oyuncularına hizmet verdi. İyi veya kötü bir şekilde Türkiye’de yatırımların önü açıldı, Cumhuriyet tarihinde görülmemiş miktarda yatırımlar devreye girdi. Bu noktadan sonra başarılar geçmişte kalıyor ve çok önemli bir soru önümüze geliyor. “Önümüzdeki 10 yılımızı daha başarılı geçirmek için nasıl bir yapıya, kanun’a ihtiyacımız var?”

Elektrik piyasası kanunu denildiğinde, piyasaya giriş ve çıkışların, piyasa oyuncularını, bunların vasıflarının ve birbirleri ile ilişkilerinin, oyun kurallarının zorlayıcı ve önleyici maddelerinin yer aldığı bir çerçeve dökümandan bahsedilmektedir. 4628’in mevcut halinde, kamunun elinde olan bir piyasanın serbest piyasa ortamında rekabet edecek firmaların girişi ile serbestleşmesi ve tüketicinin de oluşacak rekabetten fayda sağlaması bekleniyordu. Kanun çıktığı zaman Türkiye ekonomik krizler, koalisyon iktidarları ile farklı bir düzlemdeydi. Bugün ise Türkiye çok daha istikrarlı bir yapıdadır.

Bu yazıda Kanun değişikliği ve genel piyasa yapısı ile ilgili olarak:

1. Doğru işleyen mekanizmalar neydi? Nasıl bunlardan örnek alınabilir?
2. Doğru çalışmayan mekanizmalar nelerdir? Nasıl rehabilite edilebilir?
3. Yeni ortaya çıkan gelişmelere göre hangi değişiklikler gerekmektedir? soruları ekseninde yeni piyasa kanunundan beklentiler dile getirilecektir.

Piyasa Kavramı Üzerine

Piyasa kavramı 1990’larda daha çok verimlilik kavramı etrafında kurgulanıyordu. Hantal devlet kuruluşlarının daha verimli şirketlere dönüştürülmeleri, rekabet çerçevesinde kaliteli ve verimli işletmeler ve hizmetler öngörülüyordu. Bu anlayış içerisinde, Türkiye’de piyasa optimizasyonu bir matematik fonksiyon olsa, bu fonksiyon

- üretimde: doğal gaz ve ölçek ekonomisine en uygun santralleri,
- dağıtımda ise hizmet alımları yöntemi ile işletmecilik yapan dağıtım şirketlerini,
- iletimde daha fazla baz yük bağlama taraftarı olan bir iletim operatörünü ve
- toptan satışta, gerçek zamanlı kısa ve orta vadeli fiyat oluşumunun gerçekleştiği bir

piyasayı işaret ediyor olacaktı.

Örneğin üretim özelinde, elektriğin en az yatırım ve çevresel etki ile, en esnek ve kontrol edilebilir şekilde üretilebileceği santraller doğal gaz santralleridir. Burada bir tespitin doğru yapılması önemlidir. Dışa bağımlılığın yüksek olması ayrı bir tartışma konusudur, ama optimizasyon verimlilik üzerine yapılırsa sonuç doğal gaz santralleri olacaktır. Bu mevcut piyasa anlayışındaki hemen hemen tüm ülkelerde aynı şekilde gerçekleşmiştir. Kaldı ki 2001-2005 arasında doğal gaz fiyatları da yüksek değildi.

Dağıtımda ise “bir şebeke hizmeti” veren şirketlerin maliyetlerini azaltmaları için, yapmaları gereken en önemli şey, dışarıdan alabilecekleri hizmetleri alarak öncelikle personel sayısını kontrol edebilmek, kayıp kaçak miktarlarını hızla düşürmek, daha sonra da diğer harcamaları kısmaktır.

Bağımsız bir iletim operatörünün için her bir yatırımcıyı ayırım gözetmeksizin sisteme bağlaması ise en önemli nokta idi. Toptan satış piyasasında ise belirli mekanizmaların kurulması önemliydi.

Bugün ise öncelikler biraz daha farklı bir mecraya kaymıştır. Temel sorun dışa bağımlılık ve bunun getirdiği arz güvenliği endişeleridir.(Kanun çıktığı zamanda arz güvenliği konusu vardı, fakat sorun daha çok yatırımların arttırılmasıydı) Her ne kadar gündemdeki en tepe noktada olmasa da, yenilenebilir ve temiz kaynakların kullanımının arttırılması da bir diğer önceliklerdir. Son olarak müşteriler ve ArGe'de listede bulunması gereken önceliklerdendir.

Fakat bugün gündeme gelen bu kavramlar temelde 90'ların verimlilik kavramı ile uyuşmamaktadır. Çünkü verimlilik kavramında, bir kaynak başka bir satıcıdan daha ucuza alınabiliyorsa onun kullanılarak maliyetin düşürülmesi doğal bir gerekliliktir. Ayrıca bu kavram özelinde “elektriğin tüketiciye en düşük maliyetle sunulmasının yolu” da pahalı yenilenebilirlerden geçmemektedir. Kısa vadede, ArGe harcamaları verimliliği azaltan bir faktördür.

Yeni Piyasalar - Yeni Kurallar

Apple örneğinde karikatürize edilen yeni bir piyasa yapısı var ki, onun da temelinde yenilikçilik (innovation) var. Piyasalar sürekli bir yenilenme yaşarlar, ama yenilikçilik denildiğinde değişimin çok daha sarsıcı (disruptive) veya buna yakın olması anlaşılabilir. Artık daha fazla insan zekası ile daha yüksek bir katma değer üretilmesi söz konusudur.

Elektrik piyasası özelinde, tek taraflı olan bir şebeke anlayışı yerini “çift taraflı bir bilgi ve enerji akışı olan” bir şebekeye bırakmaktadır. En ekonomik çözüm bu

olmamasına rağmen, fiyat artışları ile birlikte hem talep tarafının kontrol edilmesi hem de daha fazla kesikli kaynakların (yenilenebilir gibi) devreye alınması için bu “sistemlerin” devreye girmesi zaruridir. Bu sayede aslında piyasa “herkese” açılmış olacaktır.

Türkiye özelinde çok tartışılmasa da, karbon emisyonlarının önlenmesi için her ülkeye bir yükümlülük verilmektedir ki süreç de bu şekilde ilerlemektedir. Dolayısıyla daha az karbon salan, nükleer, yenilenebilir, temiz kömür teknolojilerinin üretim portföylerinde bulunması bir gereklilik arz edecektir.

Tüketim tarafında talep tarafı yönetimi, elektriğin toplam enerji tüketimindeki payının artması, ulaştırma sektöründe elektriğin payının artma ihtimali, tüketicinin güçlendirilmesi, enerji yoksulluğunun önlenmesi gibi konular gündeme gelmektedir.

Yeni piyasa yapısındaki konular, ilk kanunun öngördüğü durumdan çok daha farklıdır. Nihai piyasa yapısı ise çok daha karmaşıktır. Herşeyin ötesinde elektrik daha fazla enerji kaynağının yerini almaktadır, toplam tüketimdeki payı artmaktadır. Gelecekte Türkiye’deki tüm enerji tüketiminin sadece elektrikten sağlanabileceği bir düzleme gidilmektedir.

Yani daha fazla oyuncu(artan piyasa katılımcısı), oyuncuların değişen rolleri (tüketicilerin üretici olması), politik hedefler (dışa bağımlılık, karbon emisyonları), teknolojik değişimler (şebeke, elektrikli ulaştırma) ve sosyal öncelikler (enerji yoksulluğu, tüketici haklarının güçlenmesi) ile verimlilikle beraber yenilikçiliğin de (ArGe gibi) ön planda olduğu bir piyasa yapısı kendini göstermektedir.

Bu sebeple Elektrik Piyasası Kanununun 1. maddesine “yenilikçi ve şeffaf bir elektrik piyasası oluşturulması”nın derc edilmesi faydalı olacaktır.

Yeni Eskiden Ne Öğrenmeli?

Türkiye’de bir yeniliği ortaya çıkarırken, eskiyi kötülemeden bir yardımcı unsur olarak ele alınması sık rastlanan bir durumdur. Oysa önce nelerin işlediğine bakmakta yarar vardır.

Lisanslama

Lisans süreçleri konusunda, tecrübe ile üst üste konulmuş ve gelinmiş bir süreç var. Bir çok dava, bilgi ve 1000’lerce MW verilmiş lisans ile mevcut lisans rejimi başarılıdır. Bugün ki EPDK lisanslama paketine bakıldığında, uzmanların, üyelerin, mahkemelerin insan-saat olarak harcadıkları vakitler alt alta konulduğunda lisanslama sadece bir döküman değil, kollektif bir bilgi birikimidir.

Lisanslama konusunda, üretim haricinde herhangi bir problem gözükmemektedir. Üretimde ise temel problem, lisans ticareti denen bir durumdur. Lisans ticareti teknik olarak bir proje geliştirenin lisans alması, sonra bunu bir fiyat ile şimdiki yönetmelikteki 5. madde 3. fıkra hükümlerine göre veya hisse değişimi yoluyla devretmesidir. Bu süreçte büyük yatırımcıları rahatsız eden, en feasible projelerin alınmış olması, bunların bir kısmının DSİ veya TEİAŞ'a yüksek bedeller vaatmesi veya satın alınabilecek projelerin bir kısmının süresinin kalmamış olmasıdır.

Ortada bir sorun olduğu muhakkaktır. Fakat bir durumu düzeltmek için tüm sistemi baştan aşağı değiştirmek çok da doğru olmayabilir. Kaldı ki, büyük oyuncuların da kendi aralarında lisans ticareti yaptıkları konusunda bazı kanıtlar vardır. (A firmasına ait bir lisansın şimdi B firmasında olması gibi).

Kamu açısından ise en büyük problem yatırımların atıl bekletilmesidir. Yani lisansın kağıt olarak tutulup süreçlerin işletilmemesidir. Kamunun baktığı noktadan piyasanın amacı, enerji sektörünün yatırım ihtiyacının karşılanması için sermaye çekebilmektir. Bu noktada, diğer sektörlerden elektrik üretimine girmek isteyenlerin büyüklüğü küçüklüğü kamuyu fazla alakadar etmemektedir. Aslolan arz güvenliğinin sağlanması ve bunun özel sektör eliyle yapılmasıdır.

Yani iyi bir fikri olan herkes bu sektöre rahatça girerek, üretim lisansı almalı ama sonunda bu lisans hayata geçirilmelidir. Yani piyasa girişinde engel koymak değil, piyasaya girdikten sonra atıl beklemenin maliyeti arttırılmalıdır.

Bu konuda, enerji piyasalarından doğal gaz piyasasındaki bir örneğe bakmakta fayda vardır. Özel doğal gaz dağıtım şirketleri eliyle, bir çok ilde hem de gayet hızlı bir şekilde bir çok yatırım yapılmıştır. Bu yatırımların özünde ise temel olarak "kilometre taşları" bulunmaktadır. Kısaca bir dağıtım bölgesini alan, belirli bir sürede kazmayı vurmali, ilk gaz arzını yapmalı, ilçelere de bu gaz arzını taşımali ve belirtilen sürede talep edilen herkese gaz sağlamalıdır.

Bu konulan kilometre taşlarına ulaşamayan her durumda ise para cezası ve en nihai olarak lisans iptaline gidilebilmektedir.

Elektrik piyasası özelinde bu "kilometre taşları"nın mevzuatla ve kanunla ortaya konması, bu kilometre taşlarının ulaşamayan her ay için belirli bir ceza verilmesi ve devirlerin engellenmesi; eğer ceza miktarını ödemedede sorun yaşanırsa, iki 6 ayın sonunda, şirkete haciz uygulanması ve hisselerinin özelleştirmeye devredilmesi bir yöntem olabilir.

Örnek kilometre taşları olarak (100 MW altı hidrolik, yerli kömür santralleri için)

1. 2 yıl içinde kamulaştırmaya başlanması
 2. 4 yıl içerisinde inşaat başlanması
 3. 6 yıl içerisinde inşaatın bitirilmesi
- alınabilir. Eğer şirket bu kilometre taşlarına ulaşamaz ise, ay bazında, toplam yatırım tutarının 60 ay (5 yıl)'a bölümü sonucu elde edilen rakam üzerinden ay ay EPDK'ya ödeme yapmak zorunda bırakılabilir.

Diğer bir yöntem olarak bu kilometre taşını yakalayamayan şirkete önce teminat ve sermaye artışı için 3 ay, sonra gecikilen ilk 6 ay için MW başına 10bin TL, ikinci 6 ay için 25 bin TL ceza yazılabilir.

Bir diğer opsiyon olarak ise, yatırımın devreye girmediği her yıl, ilk lisansı alan yatırımcı devlete projesinin güvenilir elektrik üretimi kadar elektriği serbest piyasadandan ve temiz enerji kaynaklarından temin ederek sağlamak zorunda bırakılabilir. En nihayetinde, çevresel müzakerelerde devletler gelen yatırımcılara bakarak yükümlülük altına giriyorlar ve bu yatırımların yapılmaması tüm bir kamuya zarar vermektedir.

Başta söylendiği gibi piyasa girişi gayet kolay yapılırken, piyasadandan çıkması zorlaştırılmalıdır. Yani lisans para cezaları kar etmedi, şirket yatırıma devam etmiyor ise, burada şirket hisselerinin proje ile birlikte özelleştirmeye devri yolu dahi aranmalıdır.

Çünkü bazen öyle durumlar olabilmektedir ki, lisans iptali bir kamu kaynağının 4-5 sene daha kullanılmaması ile sonuçlanabilmektedir. Bu noktada lisans iptali yerine lisans devri kamu lehine kullanılarak, Özelleştirme İdaresi tarafından hisselerin devralınarak tekrar satışa çıkarıldığı bir yol izlenebilir.

Yani başta belirtildiği gibi piyasaya girişte mevcut sisteme dokunulmazken, piyasada atıl kalmanın maliyeti arttırılabilir.

Yenilenebilir Kaynakların Desteklenmesi

Piyasa amaçları açısından bir diğer önemli nokta da, yenilenebilir kaynakların kullanımının arttırılmasıdır. Burada da biyodizelden rüzgara bir dizi tecrübe birikimi piyasada bulunmaktadır. Temel gözlem olarak, "her kapasite kısıtının, bir aç gözlüler piyasasına, aç gözlüler piyasasının da uzun süren hukuki çıkmazlara yol açtığı" geçmiş tecrübelerin ışığında görülmektedir.

Yani kapasite kısıtı konmasının, piyasadaki hedefleri engellediği ortadadır. Ayrıca, TEİAŞ'a iletim bedeli, DSİ'ye su kullanım hakkı olarak verilen miktarların 2-3 \$cent'in üzerine çıkmasının da projelerin fizibilitesini zora soktuğu görülmektedir. Kaldı ki

yatırımcı lisans aldıktan sonra yenilgiyi kabul etmemekte, bir süre daha lisansı atıl olarak elinde tutmakta ve 4-5 sene geçirdikten sonra, sebepler öne sürerek çekilmeye çalışmaktadır.

Yenilenebilir başvurularında, özellikle güneş yatırımlarının daha kolay yapılabilmesi, ÇED süreci ve alım garantileri yoğun ilginin temelinde yatmaktadır.

YEK Kanunu ile verilen alım garantilerinde ise, Uluslararası Enerji Ajansı'nın teknolojik gelişme ile yatırım maliyetlerinin düşmesini öngördüğü şekilde yıldan yıla alım garantisinin düşmemesi yatırımcıyı farklı bir yola itebilir. Şöyle ki, yatırımcı lisansı alır, yatırımına ne kadar geç başlarsa (alım garantisini alacağı devreye gireceği süreyi aşmadan), o kadar karlı bir iş yapmış olacaktır. Yani teknolojik gelişme ile fiyatların düştüğü noktada parçaları satın alıp, alım garantisinden faydalanacağı son tarihi kaçırmadan devreye girmeye çalışacaktır.

Burada yapılması gereken temel önlem ise, alım garantilerini zamanla aşağı çekmek veya 3 sene içerisinde devreye girenlere sadece ilk iki yıl için 2 \$cent fazla ödeme yapmak olabilir. Bu maliyet de zamanında devreye girmeyenlere fatura edilir. Sonunda piyasa amaçlarından biri de yenilenebilir yatırımların en hızlı şekilde devreye girmesini sağlamaktır.

Lisans başvuruları sürecinde ise, belirli kuralların belirlenmesi önemlidir. Yani örneğin güneşte lisansını 3 sene içerisinde yatırıma dönüştürmeyene, ilk 6 ay için MW başına 50bin tl, ikinci 6 için MW başına 100bin tl ceza/katılım bedeli verilmesi önerilebilir. Aynı şekilde 5. madde 3. fıkra hükümleri sadece ilk 6 ay için uygulanır ve 1 seneden sonra 5. madde 3. fıkra hükümlerine göre bölünmüş bir şirketteki hisse durumu mücbir haller haricinde hisse miktarı dışarıdan girişlerle %30'un üzerinde değişirse lisans geçersiz addedilir.

Dolayısıyla, "alıyım elimde" bulunsun anlayışına bir maliyet faktörü eklemek önemlidir. Ayrıca piyasa girişi kolaylaştığı gibi, lisans ticareti yasak olmasına rağmen ticaret kuralları içerisinde bu işi yapanlara da 1 seneden sonra bu işi yapamayacakları uyarılmalıdır.

Tabii ki tek yöntem bu değildir, örneğin, her hisse devrinde bir öncekine göre %20 daha fazla ilerleme yapmış olma önkoşulu istenebileceği gibi, 5. madde ve 3. fıkra taleplerinde, nihai devreye giren lisanslardaki payın kurumdan aldığı lisanslara oranı (yani işletmeye aldığı lisans/ kurumdan aldığı lisans oranı) sınırlandırılarak, "önce bir iki tesis yap, sonra gel bir daha lisans al" yöntemi de mümkündür.

Mevcut lisans rejimindeki en önemli sorun “lisans ticareti”dir, bu da piyasaya girişi değiştirerek değil, piyasaya girdikten sonra “atıl beklemenin” maliyeti arttırılarak çözülebilir.

ÇED süreçlerini İçin

ÇED dava süreçlerini, Karabük doğumlu biri olarak rahatlıkla anlayabildiğimi söyleyebilirim. Şöyle ki, Karabük Demir Çelik fabrikası ki, kirli dumanı ile Karabük halkını zehirlemekteydi. 1990’larda Tansu Çiller döneminde fabrikanın kapatılma kararının alınması sonucunda, şehir daha önce hiç kimsenin yapmadığı şekilde mevcut hükümete başkaldırmıştı. Kendi başına sokağa çıkma yasağı uygulamış ve izinsiz eylemler yapılmıştı.

Karabük, çevrecilerin baktığı noktadan tam bir facia olmasına rağmen, insanların kimliklerinin bir parçası olarak gördükleri yaşam alanlarına yapılabilecek müdahalelere karşı tepki vermesi normaldir.

Bu yüzden, ÇED süreçleri mahkemeye gidip de mahkeme ÇED sürecini yeterli görmüyorsa, bu projeleri özel bir statüye çekerek, mesela “Kamu Çıkarı Olan Proje” kapsamına alarak, ilgili bilimsel kuruluşlardan bilim adamları atayarak proje devam ettirilebilir. Yani nihai olarak, bir projenin “Kamu Çıkarı Olan Proje” olarak değerlendirilmesi için ÇED’inin mahkemece iptal edilmiş olması ve yerli kaynaklara dayalı olması öngörülebilir. Burada tabii ki, devlet ilkesi gereği kamuyu koruyacak bir kaç madde de eklenebilir. Mesela, Bakanlık tarafından Kamu Çıkarı Olan Proje kapsamında değerlendirilen projeler, ÇED almak zorunda değildirler, fakat

1. Projenin her aşamasında doğal yaşamın takip edilmesi için bilimsel bir heyet kurulması,
2. Bölgede son 5 senedir ikamet ettiğini belgeleyenlere, sosyal kalkınma için baraj gölü kıyısında arazi tahsisi,
3. Firma tarafından canlı ve tür çeşitliliğinin azaltılmaması için tüm önlemlerin alınacağına taahhüt edilmesi,

gibi koşullar ile, projeler ilerletilebilir.

Sonunda, insanların ÇED’lere karşı çıkma sebepleri canlı ve bitki çeşitliliğine darbe vurma ise, bu devlet tarafından güvence altına alınmalı ve tüm önlemler de ilgili şirket tarafından taahhüt edilmelidir. Bunun bir benzeri Amerika’da güneş projelerinde, kaplumbağaların yerlerinin değiştirilmesi prosedürlerinde de görülmektedir.

İletim Faaliyetleri

Rüzgar ve güneşten daha fazla yararlanmak istenilmesine rağmen sistemin güvenliği de çok önemlidir. Daha fazla yenilenebilir, daha fazla sistem işletim maliyeti demektir. Ayrıca daha fazla santralin gir-çık yapılarak (cycling costs), görünmeyen (servis, bakım maliyetlerinin artması gibi) maliyetlere sebep olmaktadır.

Mühendislik açıdan bakıldığında, bugün TEİAŞ'ın uyardığı birçok nokta, dünyadaki tüm iletim operatörleri tarafından da dile getirilmektedir. TEİAŞ'ın temel amacı, sistem güvenliğidir ve haklı olarak bunu dile getirecektir. Bu konuda İspanyol iletim operatörü geçmişte sistemin en fazla 4000 MW kapasite bağlayacağını iddia etmesine rağmen, geçen sene içerisinde İspanya'nın anlık tüketiminin %50'sini rüzgardan karşılayabilmiştir. Polonyalı sistem operatörünün sorunu çok daha büyüktür, Almanyanın kuzeyinden(rüzgar) güneyine yük akışı Polonya üzerinden olmaktadır. Yani ticari alışveriş güzergahı ile elektrik yük akışı aynı güzergahı takip etmemektedir.

TEİAŞ'ın bu noktada, bir borsa işleticisi (ki onu da EPIAŞ'a devredecek) olmasından daha önemli olan, TEİAŞ'ın dünyanın en teknolojik ve dinamik iletim şirketine dönüştürülmesidir. Ayrıca TEİAŞ'ın tüm iletim ve yatırım analizlerini yerli ve yabancı uzman heyetler tarafından onaylanarak kamuoyuna açıklamasıdır.

Bugün gelişmiş ülkelere bakıldığında, dört bir tarafa giden hatlar görülmektedir. Sistem operatörü TEİAŞ olduğundan, Türkiye'nin yeni bir iletim master planına ve yeni koridorların (Kuzey doğu-Batı) devreye alınıp alınmaması gerektiğini sadece TEİAŞ bilebilir.

Fakat kanuni olarak, TEİAŞ'ın AB'deki iletim operatörlerinden istenen zorunlulukların istenmesi gerekmektedir.

Bir diğer önemli nokta ise üretim yatırımları bağlantı görüşlerini ikiye ayırmaktır.

1. Lisans aşamasında verilen geçici bağlantı görüşü verilmesi,
2. Şirketin kamulaştırmayı tamamladığını(veya başladığını) haber vermesinden sonra geçici bağlantı görüşünün kalıcı bağlantı görüşüne dönüştürülmesidir.

Böylelikle TEİAŞ'ın elinde gerçek yatırımcı profili olacaktır.

Bir diğer noktada ise, TEİAŞ "Ben 5 yıl sonra senin hattını devreye alacağım, ben şu kadar yatırım yapacağım, bu yatırımı lisans aldıktan sonra ki 3. seneden itibaren bana ay ay ödeyeceksin ki, 5.yıl sonunda bu yatırım hazır olacak" diyebilir. Bu gelişmiş ülkelerde de örneği görülen bir yöntemdir.

İletim hizmetlerinin daha da ilerlemesi için TEİAŞ'ın ayrıca 6 aylık dönemler ile, 10-15 sayfalık raporlar hazırlaması ve bunları kamuoyuna sunması önemlidir. 6 aydan maksat, yaz ve kış puantları öncesi ve sonrası değerlendirmelerin yapılmasıdır.

TEİAŞ'ın bu raporlarında kısaca,

- Bölgesel kısıtları,
 - Bölgesel puantlar ve bunların zamanla değişimi,
 - Mevcut ve en uç mevsimsel olaylara göre yeterli kapasitenin, sistem güvenliğinin olup olmadığı,
- yer almalıdır.

Senelik rapora ek olarak, birer sistem raporu da yayınlaması gerekmektedir. Hali hazırda, bu verilerin bir kısmını TEİAŞ internet sitesinde bölüşmektedir. Fakat bunun sayfalarca bir rapor yerine, "6 Aylık Sistem İzleme Raporu" şeklinde tabloların verildiği ve internet üzerinden paylaşılan bir dökümana dönüştürülmesi önemlidir.

Diğer taraftan EPIAŞ konusunda, temel olarak kanunda yazılmasa da yönetim kurulunda mutlaka BOTAŞ ve TEİAŞ'tan da birer üye olması zorunlu tutulabilir. Aslında elektrik borsasının fazlaca tartışılmasını anlamak kolay değil, çünkü elektrik fiyatlarının geleceği için borsadan çok doğal gaz fiyatlarının geleceği önemlidir.

Dağıtım Tarafı

Dağıtım ayağında, Avrupa ve Amerika'da yaşanan bir çok problemin ilerde Türkiye'de de yaşanma ihtimali vardır. Bunlardan birisi de sayaç konusudur. Burada önemli olan, dağıtım şirketinin tüketiciye sayaç değişimi konusunda nasıl davranacağıdır.

Bugün Amerika'da yaşanan bazı sorunlarda görüldüğü kadarı ile, tüketicilerin bir kısmı sayaçlarını değiştirmek istememekte, bir kısmı da radyasyon yayıyor diyerek kablosuz erişimli akıllı sayaçları tercih etmemektedir. Bu süreçler yönetmelikle de düzenlenebilir. Fakat sayaç değişimlerinde, kanuni bazı noktaların aydınlatılması gerekebilir.

Akıllı sayaç sistemlerinin ulusal güvenliği ilgilendiren kurumlarda kullanılması ise sakıncalı olabilir. Bu sayaçların bir kısmının verilerinin istenmeyen kişilerin eline geçmesi veya sayaçların uzaktan devre dışı bırakılması, örneğin bir polis karakolunun elektriklerinin kesilmesi, ciddi sorunlara yol açabilir. O yüzden akıllı sayaç sistemlerinde bir yol haritası belirlenmesi ve uygulamaların 2014 sonrasına bırakılması gerekmektedir.

Bu yol haritalarındaki en önemli ve tek kriter ise, bu sistemlerin kullanımının "net bir tüketici faydası" ile sonuçlanacağını gösterilmesidir. Gelişmiş ülkelerde yaşanan

sorunların başında, evdeki yüksek tüketim ve puant fiyatlarının eş zamanlı olması sebebiyle, akıllı sayaç sistemlerine geçen tüketicilerin maliyetlerinin artmasıdır. Bunun için dağıtım şirketlerinin direkt “cut-copy-paste” uygulamalar yerine ülkemize uygun akılcı iş modellerine zorlanması gerekmektedir.

Ayrıca, dağıtım şirketlerinin özelleştirilmelerinden hemen sonra denetimlerin başlamasına rağmen, şirketlerin belirli bir organizasyon çerçevesinde yapılması ve dağıtım şirketine hakim olması bir zaman almaktadır. Bu sürecin kontrolü ve gerek kamunun gerekse de özel şirketlerin mağdur edilmemesi için bir ara geçiş süreci tanımlanması gerekir. Bu geçiş sürecinde verilen para cezaları ve uyarılar, geçiş süreci sonundaki (1.5 sene sonraki) kararlara etki etmemelidir. Yani EPDK geçiş sürecinde etkin denetime devam etmeli, fakat geçiş süreci bittikten sonra, bu süreçte verilen cezalar emsal gösterilerek “iki misli uygulama” şeklindeki uygulamalar yapılmamalıdır.

Bir diğer önemli husus ise, ikili anlaşmalar ve spot alımlar arasındaki dengedir. Burada ise bir tedarik şirketinin belirli bir büyüklüğün üzerinde olması durumunda, anlaşmalarının minimum %70’ini ikili anlaşmalar ile, geri kalanını da serbest piyasa koşullarında belirlemesi istenebilir. Bu oran yıldan yıla EPDK tarafından önümüzdeki 5 sene için istenebilir ve belirlenebilir.

Genel piyasa mekanizması açısından ise talep tarafı önlemlerin güçlendirilmesi önemlidir. Yani dağıtım şirketleri teknolojik olarak talep tarafı yönetimi ve anlık güç düşüşleri sağlayabilecek sistemleri kurmalı ve bu sistemleri zamanında devreye soktuklarında bir ödüllendirme mekanizması yer almalıdır.

Ayrıca, borsa ve spot alımlar konusunda bazı limitlerin konması da gerekebilir. Bu limitler, serbest piyasa mantığı ile çelişmeden, hemen hemen hiçbir önemli müşteriye hizmet vermeden, spot piyasada para kazanmaya çalışan spekülörlerin manipülasyonlarına bir engel teşkil edecektir. Tabii ki, elektrik bir gün içerisinde ne kadar alınıp satılırsa o kadar büyük ve geniş bir piyasa oluşur, fakat küresel piyasalarda yaşanan son krizden de anlaşılacağı üzere alım satımı yapanın piyasadaki en gerçek(doğal) fiyatı bulmak için mi, yoksa piyasadaki diğer oyuncuların sırtından para kazanmak ve riskini onların üzerine yıkmak için mi yaptığı önemli bir soru işaretidir.

Kaldı ki, Avrupalı büyük oyuncuların girmesi ile, mesela puant saatlerde İstanbul civarından elektriği Avrupa’ya çıkararak içerde fiyatları puanta sürükleme eğilimlerinin oluşması durumunda ne yapılacağı çok önemlidir. Çünkü firmaların bu tip durumlarda savunmaları hazır olacaktır. Türkiye’de elektrik fiyatları nispeten düşük olduğundan Türkiye’den alıp Yunanistan-Bulgaristan’a satmak isteyebilirler.

Nihai olarak, bu kar ile, Türkiye'deki fiyatların yükseltilmesi sayesinde elde edecekleri kar ile bir optimizasyon yaparak, uygun bir strateji belirleyebilirler.

Organize Sanayi Bölgeleri

Organize sanayi bölgelerinin birer dağıtım şirketi haklarına sahip olması aslında zaten karışık olan piyasa yapısını daha da karmaşık hale getirmektedir. Her bir OSB'nin tarifeleri her yıl onaylanmaktadır. OSB'ler bağlantı görüşleri vermektedirler. Aslında burada amaçlanan şey OSB'lerin ayrı bir lisans sahibi olması değil, elektriği en ucuza ve en kaliteli şekilde almasıdır. Bunun için büyük tüketici olduklarından tedarikçilerini seçerlerken dağıtım bedeli ödememeleri, kaliteli hizmet için ise ölçek ekonomisi kuralları gereğince dağıtım şirketinin kaynaklarını kullanmaları daha yararlıdır.

OSB'lerin tarifeleri ise oldukça çetrefilli bir konudur. 100 kùsur OSB tarifesi her sene bir sonraki sene için onaylanmaktadır. Bu tarife onayları belirli hesaplara göre olmaktadır, yine hepsinin EPDK Kurul'una her sene getirilmesi bir süreçtir. Burada bir "Anlaşmalı Tarife" yöntemi izlenmelidir.

Anlaşmalı tarife, Avrupa ve Amerika'da giderek karmaşıklaşan ve büyüyen bir sorun konusu olan tarifelerde, düzenleyici kuruluşa gelmeden önce, fakat onun koyduğu kurallar çerçevesinde, hizmet alan ve hizmet verenin ortak bir noktada buluşması ve bir anlamda kendi tarifelerini kendilerinin belirlemesi olarak tanımlanabilir.

Anlaşmalı Tarifede OSB kendi içinde yönetim ve müşterileri ile belirli bir prosedür ile anlaşarak, dağıtım veya iletimden elektrik alması durumunda ödeyeceği bedelden daha düşük bir bedel ile ve bir metodoloji çerçevesinde tarifelerini belirler. Bu belirlenen tarifeyi, tüm üyelerine imzalatır. İtirazı olan üye,örneğin kendisine tebliğ edilen usul ile önce İl Sanayi Müdürlüğü'ne itiraz eder ve mesele çözülmez ise EPDK devreye girer. OSB'ler elektrik alımları için yapacakları ihaleleri de ortak bir havuzdan duyururlar.

Lisanssız Üretim

Lisanssız üretim konusunda ise, çok daha temel bazı sorunlar bulunmaktadır. Mevcut sistem içerisinde lisanssız üretimin sadece ismi "lisanssız"dır. Bu konunun da bazı Avrupa Birliği ülkelerinde olduğu gibi daha teknolojik yöntemlerle çözülmesi önemlidir. Yani evine bir güneş paneli bağlamak isteyen biri, dağıtım şirketinin oluşturacağı bir internet sitesi üzerinden tüm belgelerini doldurarak, teknik hizmet alacağı şirketi de dağıtım şirketinin sitesinden seçerek sadece ilgili şirketi beklemelidir.

Yani pratikte eve bir lisanssız tesis kurmak, uydu sistemi kurmaktan zor olmamalıdır. Seçimini yaptıktan sonra, tüketici dağıtım şirketine aylık ödeyeceği, net elektrik kazancı gibi veriler dahil hepsini görerek onaylamalıdır. Dağıtım şirketi tüketicinin bir iki seçeneği ile ona bir online fizibilite raporu da sunmalı ve onayının ardından, teknik hizmet verecek şirketi yönlendirmelidir.

Elektrik piyasasındaki tüm yeni teknolojik gelişmelerde örnek alınması gereken temel uygulamalarda şahsımca iletişim ve bilişim sistemleri olmalıdır.

Burada gözden kaçan sorun ise, lisanssız üretimin amacı elektrik satmak değil, kayıpların azaltılması için elektriğin üretildiği yerde tüketilmesidir. Bu amaç kesinlikle, düzenlemeler yapılırken gözden çıkarılmamalıdır.

Piyasa Yönetimi

EPDK'nın piyasayı daha iyi yönetmesi için yetkilerinin bir kısmının başka kurumlara transferi daha verimli sonuçlar doğurmayacaktır. Bunun çok basit bir sebebi vardır. Örneğin, akıllı sayaçlar sistemleri üzerinden bir tüketicinin tedarikçi değişimi yapacağını düşünelim, o sayacın teknik verilerinin diğer tedarikçiye yönlendirilmesi veya bilgilerin o tedarikçiye sunulabilmesi için bir dijital posta ofisine ihtiyaç vardır. Eğer bunu EPDK veya herhangi bir kamu kurumu yapmak isterse bir "sunucu çiftliği" kurması gerekir. Aynı şekilde, tüketici hizmetlerinde bir çağrı merkezi çok önemlidir, peki EPDK veya ilgili kamu kurumu bir çağrı merkezi mi kurmalıdır?

Burada bir kaç aşamalı bir öneri planı yapılacaktır. Öncelikli olarak kanunda aşağıdaki gibi bir yapıya cevaz verilmesi gereklidir.

- 1 . EPDK yetkilerini devretmek için değil ama piyasadaki daha etkin veri toplanması, daha tüketici tabanlı bir piyasa yapısı oluşturulması ve piyasanın izlenmesi, kontrolü ve denetlenmesi için piyasa katılımcılarının da yer aldığı anonim şirketler, dernekler veya tüzel kişilikler kurdurabilir, bunlara yönetim kurulu üyesi atayabilir.
2. Dönemsel olarak 18 ayı geçmeyecek şekilde ve her üyesi 5 sene içerisinde 1 defa görevlendirilmek üzere, İstişare, İzleme, Değerlendirme Komisyonları kurulabilir. Bu komisyonların tüm çalışmaları, toplantıları internet üzerinden takip edilecek şekilde tasarlanır. Komisyonlar, EPDK'nın piyasayı izlemesinde öncü çalışmalar, öneriler, yol haritaları aracılığıyla raporlar hazırlarlar, kamuya ve Kuruma sunarlar. Kurum yapacağı çalışmalarda bu raporları da değerlendirir.
3. Bu yapıların EPDK ve sisteme maliyeti EPDK bütçesinin %5'ini aşamaz. Bu şirketlerde kamu görevlisi çalıştırma zorunluluğu da yoktur. Bu şirketler ve komisyonlar tüm çalışmalarını aylık raporlar ile kamuoyuna istatistikler ile raporlar ile sunarlar. Yani şeffaflık esastır. Limitler baştan konulmuştur. Komisyon süreleri ise 18 ayı aşamaz.

Bu iki öneri ile oluşturulmak istenen yapılar şunlardır. Örneğin,

1. Akıllı sayaç sistemlerinin yayılması ile bu verilerin tek bir noktada toplanması ve tüketicinin cevaz verdiği tedarikçiye aktarılması ve yüksek güvenilirlikli olarak saklanması gerekmektedir. Bu aslında “dijital bir posta ofisi” tanımıdır. Herkes posta gönderebilir ama postalar sadece ilgili kişiye teslim edilir. Bunun için gereken teknolojik altyapı EPDK veya herhangi bir kamu kurumunun işi değildir. Kaldı ki, güvenlik ve veri miktarı bunun profesyonelce yapılmasını gerektirir.
2. Tüketicilerin tek bir merkezden çağrı merkezi ile şikayetlerini iletmesi, bunların arşivlenmesi, dağıtım şirketine gönderilmesi, takibi ve çözümlenmemiş ise EPDK’ya bilgi verilmesi en etkili tüketici hizmeti olacaktır. EPDK’nın tüm Türkiye sathına yayılmış bir çağrı merkezi kurması çok zordur. Fakat bunun yerine, çalışma sistemini belirlediği bir Anonim Şirket aracılığıyla, müşterilerin şikayetlerinin bölgeler bazında sistematize edilerek, doğru istatistik ve bilginin kendisine ulaştığından emin olarak, sistemi çok daha rahat kontrol edebilir.
3. Bir kanun değişikliğinden önce, mevcut kanunun aksayan yönlerinin bağımsız bir komisyon marifetiyle raporlanması ve önerilerin bağımsız bir taraftan gelmesi fakat bağlayıcılığı olmaması, piyasadaki hareket alanını ve çözüm havuzunu genişletecektir.

Yukarıda örneği verildiği üzere, EPDK’nın belirli AŞ’ler kurdurarak ve maliyetini piyasa oyuncularının kontrolüne vererek, kendi adına veri toplanması ve tüketici şikayetlerinin tek bir elden toplanarak tarafına aktarılmasını istemesi, piyasa izlenmesini kolaylaştıracaktır.

Bunun temelinde de karmaşıklaşan bilgi ve piyasa yapısının daha sistematize şekilde derlenip toplanması ve bu sayede her türlü bilgiye değil filtrelenmiş ve gerekli bilgiye erişimin sağlanması esastır.

Etki Analizleri

Enerji sektörü gibi önemli bir sektörde karar vericiler açısından en gerekli yapılardan biri de “Ekonomik Analiz ve Modelleme” birimleridir. Örneğin bu taslak ile kaç yönetmelik yeniden çıkacaktır? Geçmişte yönetmelikler kaç kişi tarafından kaç ayda, hangi süreçlerle çıkmıştır, önümüzdeki yönetmelikler kaç ayda çıkacak, bunun için kaç insan*saat harcanacaktır.

Her türlü düzenlemede, kısa, orta ve uzun vadede adım adım düzenlemenin oyunculara, evrak yüküne, maliyetlere ve tabii ki tüketiciye etkisinin analitik olarak ortaya konması gerekmektedir. Fakat bu bir süreçtir. Bu sebeple bir anda tüm düzenlemelere etki analizi yapılması böyle bir sistemi tıkır. Yani önce tüm kanun değişikliklerine, daha sonra ise yönetmeliklere “analitik” bir etki analizi eklenmesi

zorunlu tutulabilir. Başbakanlığın bu konuda düzenlemeleri olsa da, burada anlatılmak istenen etki analizi, daha sistematik, matematik ve analitik bir analizdir.

Cezalar

Yeni dönemdeki beklentilerin en önemlisi, diğer üst kurullar gibi, cezaların şirketlerin piyasadaki hacmi ile orantılı olmasıdır. Özellikle küçük bir şirket için bel büken bir ceza büyük bir şirket için göze alınabilen bir miktar olabilmektedir.

Burada, cezalar tekrar belirlenirken, kanunda tanımlanması, bir limit konması ve bu limitlerin yönetmelikler dahilinde bölüştürülmesi önemlidir. Yani bir nevi kredi kartından nakit çekimi gibi, bir minimum miktar üzerine piyasa katılım bedeli oranında bir cezanın verilmesi daha adilane olacaktır.

Madde 37 - Bağlantı Görüşü

Madde 37 konusunda ise ciddi bazı tereddütler vardır. Burada İngiltere örneğini anlatmanın önemli olacağını düşünüyorum. İngiltere'deki Elektrik Piyasa Reformu çalışmaları esnasında, yenilenebilirin mevcut kapasite (ve süresi biten santraller de hesaba katıldığında) yeterli olmayacağı, bu sebeple baz yük santrallerinin engellenmemesi ve fakat yenilenebilirin daha çok teşvik edilmesi tartışılmıştır.

Türkiye'de senede ortalama 3000 MW'lik kurulu güç girişine ihtiyaç vardır. İthal kaynaklara dayalı da olsa, baz yük olabilecek santrallerin engellenmesi durumunda, istenildiği kadar yenilenebilir üretim santrali de devreye girse, sistem güvenliği azalacaktır. Ayrıca kısıtın olduğu her yerde rant olmaktadır. Kaldı ki geçtiğimiz yıllarda yatırımcı her türlü teşvik edilmiş, yatırımlar sadece tam istenilen seviyede olmuştu. Kapasite kısıtlarının konulması ile bu hedeflerin yakalanması güçleşecektir.

Bu sebeple kapasite kısıtı değil, en azından yenilenebilir kaynaklarda kesinlikle bu kısıtların konmaması, termik santrallerde ise ortaklık yapısının mücbir haller haricinde ilk lisans alan şirketten %30'un üzerinde farklı olması durumunda otomatik olarak lisansın iptal ve teminatın irat kaydedilmesi olabilir.

Sorunları kısıt koyarak değil, lisans alan yatırımcının yatırımını bitirmeden sistemden çıkarmamak ve lisansı yatırım yapmadan elinde tuttuğu her dönem başına yüklü bir katılım bedeli olarak çözmek daha mantıklı görünüyor.

Elektrikli Arabalar

Elektrikli arabalarda ise, hem bunların yan hizmetlere katılımı hem de sistemle etkileşimi konusunda pilot projelere şimdiden başlanması gerekmektedir. Bu bilmediğimiz bir süreç ve öğrenerek ilerlemekten başka çare de gözüküyor.

Genel olarak, elektrik şarj istasyonu yapacak herkesin bir birliğe üye olması, şarj istasyon koordinat ve bilgilerini buraya vermesi, tüketicinin bunu web/cep tabanlı olarak görmesi çok önemlidir. Ayrıca tüketicinin özel bir bilgi girmeden, sadece daha önce sistemle eşleştirdiği kredi kartını bu şarj istasyonlarında kullanması sağlanmalıdır.

Tüketici, şarj istasyonuna geldiğinde en tepede, kendi tedarikçisini, hemen altında da o saatte diğer tedarikçilerin sunduğu fiyatları görebilmelidir. Yani şarj istasyonları sadece paket teslim noktaları olmalı ve kargo şirketleri arası ayırım yapmamalıdır. Tüketici burada isterse yeşil, isterse en ucuz isterse de uygun taksit yapan kendi geleneksel tedarikçisinden elektrik almalıdır. Şarj istasyonları ve izinleri tamamen yerel seviyede çözülmelidir.

Depolama

Önümüzdeki dönemde elektrikli piller, pompajlı santrallere daha çok ihtiyaç olacaktır. Bir bilgi birikimi oluşturmak için bir an önce pilot projeler yapılmalıdır. Bir çok fizibilite zaten hazırdır. Belki burada kanunda bir de depolama tanımı getirilmelidir.

Elektrikli piller konusunda ise, örneğin sadece puant tüketime bakarak yeni yatırım yapmak yerine puant talebin bu piller yoluyla dengelenebileceği tüketim noktaları hedeflenmelidir. Bir diğer örnek olarak da, rüzgar ve güneş yatırımlarında yatırımın belirli bir oranı kadar depolama yatırımı yapılması durumunda kapasite kısıtlarından muafiyet tanınabilmelidir.

ArGe

Araştırma geliştirme konusu ise çok önemlidir. Bu sadece EPDK için değil, piyasa için de çetrefilli bir süreçtir. Ama burada iki şeyin önü açılmalıdır.

1. Tübitak ve Santez kapsamında yapılan projeler, EPDK Kurul Kararı ile en fazla 2 sene tüm mevzuattan muaf tutulabilmelidir.
2. Yerli ArGe kültüründe ciddi eksikler bulunmaktadır. Burada en hızlı hareket, yabancı firmaları yerli firmalarla Türkiye'de ArGe yapmaya teşvik etmektir. Bu konuda ortak bir konsorsiyum kurulması, yatırımcılara yol gösterilmesi ve yol

haritalarının bu Enerji Teknolojileri Birliği tarafından hazırlanması daha uygun olacaktır.

Enerji Yoksulluğu

Enerji yoksulluğu konusu tartışmalı bir konudur. Çünkü enerji yoksulu kimdir sorusunun net cevabı yoktur. Yani İstanbuldaki bir yoksul ile Şırnak'taki bir yoksul bile aynı değildir. Ama piyasa mekanizmasının koruyucu yapıları olmalıdır. Fakat bu birinin faturasını diğerine ödetmek yönünde olmamalıdır.

Enerji yoksulluğu konusunda, belirli tüketici grupları belirlenerek bunların borcu vadesiz ötelenebilmeli veya tüm yıla yayılmalıdır. Mesela yeni çocuğu olan bir işsiz ailede, özellikle kış mevsiminde enerji çok önemlidir. Eğer enerjiyi uygun seviyede tüketmezlerse ve bebek hasta olursa, bu hastane ve sonunda bir sosyal yardım yükü olarak gene kamudan çıkan bir paraya dönüşmektedir.

Dolayısıyla bu maliyetlerin önlenmesi için, yeni çocuğu olan işsiz aileler, fizyolojik yaşamsal faaliyetler için elektriğe ihtiyaç duyan(kalp, solunum cihazı) bulunan, belirli bir yaş üstü hastalar için Kasım-Mart aylarında elektriklerin kesilmemesi, bu durumda ödenemeyen borçların yeniden yapılandırılması önemlidir.

Sonuç

Elektrik piyasasında gelecek 10 yılı kurgularken, artık talep tahminlerinin, ithalat bağımlılığının ötesinde daha karmaşık bir piyasa yapısına gidiyoruz. Einstein'ın "mevcut sorunları, onları ortaya çıkaran mevcut düşünce yapımızla çözemeyiz" sözü bir anlamda durumu net olarak ifade etmektedir.

EPDK en nihayetinde, içtihat imkanı olan bağımsız bir kuruldur. Ama karmaşık bir piyasa yapısında her soruna yetişemez. Bu bir kurum sorunu değildir. EPDK kapansa Bakanlık tüm sorumlulukları alsa gene de sorun bitmez. Çünkü sorunun temelinde gittikçe daha fazla elektriğe kayan tüketimimiz ve artan etkileşim vardır. Bunun için EPDK her türlü bilginin aktığı ve hızlı karar veren bir yapıya dönüşürken, kendisine bilgi akışlarının sorunsuz geleceği güzergahlar da planlamalıdır.

Sonunda yaptığımız her değişiklik yeni sorunlara sebep olacaktır. Mükemmel bir mevzuat olmayacağı gibi mükemmel insanlar ve şirketler de olmamaktadır.

Barış Sanlı
barissanli2@gmail.com